

УРОКИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕКСТОТВОРЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті визначено з позиції сьогодення види уроків української мови, що сприяють розвитку текстотворенню (аспектні та зв'язного мовлення), проаналізовано їх класифікації за дидактичною метою. На основі вивчення цих класифікацій, встановлено історію появи уроків зв'язного мовлення, визначено, що на сучасному етапі вони розглядаються як окремі уроки, а також їх нову назву (уроки комунікативних умінь), описано структурні елементи. Крім того, автором пропонуються види цих уроків з точки зору текстотворення молодших школярів (пояснення (ознайомлення з поняттями та формування вмінь працювати з ними), навчального усного та письмового переказу, навчального твору, контролю текстотворчих досягнень), описується мета та структура кожного з них.

Ключові слова: урок, класифікація аспектних уроків і уроків зв'язного мовлення, текстотворення, види уроків зв'язного мовлення, їх мета та структура.

Постановка проблеми. Сучасне освітнє середовище України потребує змін стратегії й тактики мовної освіти і спонукає до пошуку нових шляхів удосконалення процесу навчання української мови в початковій школі. Зміст мовної освіти спрямований на створення оптимальних умов підвищення ефективності навчально-виховного процесу задля формування освіченої, креативної, самодостатньої, духовно багаті мовної особистості учня, розвитку його природних здібностей, реалізації власного пізнавально-творчого потенціалу.

У процесі навчання української мови застосовують традиційні й упроваджують нові форми організації занять, але провідне місце серед них належить уроку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання технології сучасного уроку української мови, обґрунтування та конкретизації його класифікації, методичного забезпечення були об'єктом наукового вивчення й нині залишаються в центрі уваги не тільки психологів (Л. Виготський, Д. Ельконін, М. Жинкін, І. Зимня, В. Крутецький, О.О. Леонтьєв, І. Лернер, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін.), лінгводидактів (Л. Варзацька, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Глазова, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Караман, Т. Ладиженська, М. Львов, Л. Мамчур, В. Масальський, В. Мельничайко, Г. Михайловська, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Скуратівський, В. Статівка, В. Сухомлинський, О. Текучов, Л. Федоренко, Г. Шелехова та ін.), а й учителів. Однак нові етапи в розвитку системи мовної освіти, зумовлені потребами суспільства та змінами в розвитку освітньої парадигми, вносять у концепцію уроку свої вимоги й корективи, що найбільше відповідають сучасним цілям і завданням навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, потребують модернізації й розроблення нових конструктивних ідей, положень та рекомендацій щодо змісту,

класифікації, структури й технології уроку української мови.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити уроки, які сприяють текстотворенню молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі особлива увага під час роботи текстотворення звертається на організаційні форми навчальної діяльності, тобто на урок, під яким розуміється «цілісна функційна система, яка складається з низки взаємопов'язаних компонентів, що впливають на ефективність проведення навчального заняття і на якість розвитку особистісної комунікативної компетентності учня» [1, с. 130].

Аналіз методичної літератури засвідчив, що найпоширенішою, серед різних класифікацій, є типологія за дидактичною метою, оскільки побудована на основі узагальнених завдань школи, серед яких «стержневими є розвиток комунікативних компетентностей» [2, с. 66], зокрема текстотворчих. На основі цього, уроки мови лінгводидакти поділяють на дві групи:

– *аспектні уроки*, спрямовані на формування й розвиток мовних і частковомовленневих знань, умінь, навичок (фонетичних, лексичних, словотвірних, правописних тощо).;

– *уроки розвитку зв'язного мовлення*, націлені на формування мовленневих і комунікативних знань та умінь [3, с. 28].

Вважаємо, що відмінність їх пов'язана, в першу чергу, з цілеспрямованістю. З нашої точки зору, урок зв'язного мовлення передбачає досить розгорнуту роботу над змістом або формою готового тексту; формування умінь створювати власні висловлювання на основі реалізації різних мовленневих ситуацій.

Практика свідчить, що аспектні уроки створюють сприятливі умови для розвитку текстотворчих умінь,

оскільки на них широко використовуються тексти, які повинні слугувати не тільки, і не скільки матеріалом для мовного розбору, але й розглядатися з точки зору змісту, будови, смислу. Крім того, можна застосовувати комунікативні завдання, що вимагає у 1 класі 10-15 хвилин, у старших початкових класах 2-5 хвилини додаткового часу.

Вважаємо за потрібне стисло охарактеризувати цей вид уроку.

Вперше аспектний урок виділив в окрему групу М.Успенський у методиці російської мови. Як правило, його завдання, спрямовані на вивчення окремих одиниць мови (звуків, морфем, слів, словосполучень, речень)

У методичній науці існують різні види цих уроків. Перші класифікації М. Баранова, М. Львова, М. Позднякова, О. Текучова, С. Чавдарова виявилася досить недосконалими, оскільки практика навчання української мови в школі показала, що уроки мови є ще більш різноманітними. Наприклад, на основі мети С.Чавдаров виділив тільки уроки подання матеріалу, закріплення вивченого та перевірки знань. О. Текучов поділяє уроки мови на основі мети навчання і навчальних завдань: повідомлення нових знань; закріплення вивченого; перевірки (контролю) знань і навичок; комбінований урок.

Особливе значення для лінгводидактики має визнана вже класичною типологія уроків, започаткована ще з 60-х років минулого століття О. Беляєвим. Пропонована вченим класифікація уроків мови за метою реалізації здобула широкого визнання лінгводидактів та вчителів і є найбільш прийнятною, оскільки навчально-виховна та розвивальна мета уроку, як відомо, є тим центром, навколо якого організуються усі складники змісту уроку та способи і форми діяльності вчителя й учнів на уроці [4, с. 67–77]. З аналізу спадщини О. Беляєва випливає, що до групи аспектних уроків входять такі типи, як уроки: вивчення нового матеріалу; формування вмінь і навичок; проведення контрольної роботи; аналізу контрольної роботи; узагальнення вивченого; повторення. Кожен тип складається з чітко визначених структурних етапів, які можна комбінувати.

Нам імпонує думка вченого, в якій стверджується, що «чистих» уроків не буває, а визначати тип уроку потрібно з урахуванням того, яким є цей урок переважно – уроком вивчення, закріплення та ін.

Цікавою є класифікація уроків, запропонована К. Плиско, яка вважає, що «типи уроків доцільно виділяти за метою організації, тобто залежно від того, для чого вони організуються – для вивчення нової інформації, закріплення чи застосування її» [5, с. 206]. Названі типи уроків містять не лише мовну, а й мовленнєву інформацію. Тому на всіх уроках має місце робота з мовленнєвого розвитку.

Цю класифікацію підтримує С.Караман. Учений розробляє систему уроків української мови на основі етапів пізнання та з урахуванням ланок засвоєння інформації. «На всіх типах уроків має місце робота з розвитком літературного мовлення, в тому числі зв'язного. Значить, робота з розвитку мовлення правомірно включається у вказані типи уроків – пише науковець [6, с. 82].

Найбільш сучасною у лінгводидактиці української мови є класифікація уроків, розроблена М. Пентилюк, яка враховує основне завдання програми – розвивати комунікативну компетентність. Виходячи з цього, академік виділяє: урок засвоєння знань (формування мовної і мовленнєвознавчої компетентності); урок формування знань, умінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетентності); урок повторення, узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок (формування мовленнєвої компетентності); уроки розвитку комунікативних умінь і навичок (формування комунікативної компетентності); уроки контролю знань, умінь і навичок (перевірки володіння всіма видами мовленнєвої діяльності) [7, с. 85].

Усебічно проаналізувавши класифікації аспектних уроків української мови, доходимо висновку, що більшість учених поділяють їх відповідно до навчальної (дидактичної) мети. Уроки зв'язного мовлення вчені включають в класифікації аспектних уроків, тому що «на всіх уроках має місце робота з розвитку мовлення, в тому числі й зв'язного» [7, с. 84].

На нашу думку, уроки *розвитку зв'язного мовлення* не є аспектними, оскільки не пов'язані з вивченням окремих аспектів мови (про що у більшості сучасних досліджень стверджує М. Пентилюк), а становлять іншу групу.

На сучасному етапі уроки розвитку зв'язного мовлення М.Пентилюк пропонує називати уроками комунікативних умінь, оскільки мовленнєвий розвиток учнів забезпечує кінцеву мету шкільної мовної освіти – виховання комуніканта, людини з високим рівнем комунікативної компетентності [8, с. 73]. У науковій роботі ми будемо дотримуватися класичної назви, оскільки, змінивши її, постають потреби конкретизувати їх завдання і зміст, розробити структуру та технологію проведення.

У лінгводидактиці вчені дають різні трактування уроків розвитку зв'язного мовлення, серед яких особливої уваги заслуговує визначення О.Біляєва – це «уроки, які проводяться з метою формування і розвитку в учнів комунікативних (мовленнєвих) умінь і навичок» [3, с. 28]. М.Пентилюк відмічає, що основна їх мета формувати комунікативну компетенцію [7, с. 49]. І.Кучеренко вважає, що «такі уроки покликані навчити учнів вдало здійснювати мовленнєву діяльність у процесі комунікації, сприймати і будувати тексти різних стилів, типів та жанрів літературного мовлення» [1, с. 162].

Як бачимо, основне призначення цих уроків заключається в формуванні текстотворчої компетентності, котра включає розвиток умінь створювати тексти різних типів і жанрів.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що у науковців простежується неоднозначний підхід до класифікації означених уроків. Основною причиною, на нашу думку, є відсутність єдиного критерію. І все ж таки головним критерієм можна вважати дидактичну мету – до чого повинен прагнути вчитель, навчаючи молодших школярів на цих уроках.

Уперше окремо виділив уроки розвитку зв'язного мовлення й запропонував їх класифікацію відповідно до виду творчої роботи та мети О.Беляєв. Науковець

рекомендував застосовувати уроки підготовки й побудови усного висловлювання; написання докладного переказу; написання стислого переказу; написання творчого переказу; написання вільного переказу; підготовки й написання твору-розповіді; підготовки й написання твору-опису; підготовки й написання твору-роздуму; підготовки й написання творів газетних жанрів; підготовки і складання ділових документів. Однак, М.Пентилюк вважає, що компетентнісний, особистісно-орієнтований, комунікативно-діяльнісний підходи зумовлюють необхідність виділення інших типів уроків зв'язного мовлення [8, с. 72].

У роботі «Технологія сучасного уроку української мови» дослідники Н. Остапенко, Т. Симоненко, Т. Руденко конкретизують класифікацію вченого. Вони залишають ці типи уроків, перераховують їх навчальні цілі, яких потрібно досягти впродовж навчального заняття, розкривають особливості уроків переказу, характеризують урок написання твору, докладно визначають структурні етапи кожного типу відповідно до виду творчої роботи [9].

М.Пентилюк пов'язує уроки зв'язного мовлення з мовленнєвою діяльністю учнів і включає такі типи: аудіювання; сприймання усної інформації; читання; сприймання писемної інформації; опрацювання ділових паперів, газетних публікацій; робота над усним діловим і публічним мовленням. Академік пояснює, що «уроки аудіювання і читання можна об'єднати в одну групу – уроки сприймання усної і письмової інформації. Щодо уроку складання діалогів, то він більше тяжіє до уроків творчих робіт (творів), однак має свою специфіку за формами і технологією проведення, оскільки процес навчання діалогів (полілогів) спирається на парне (групове) навчання і потребує особливої організації [8, с. 73-74].

Услід за науковцем, І.Кучеренко на основі ключової навчальної мети і виду мовленнєвої діяльності виділяємо наступні типи уроків: уроки сприймання чужого мовлення (уроки аудіювання та читання), націлені на розуміння й осмислювання звукових і графічних текстів; уроки відтворення готового тексту, спрямовані на переказ усних й письмових готових текстів; уроки створення власних висловлювань (говоріння та письма) передбачають складання діалогів (полілогів) та створення монологічних творів різних стилів, типів і жанрів мовлення [1, с. 173-175].

Зазначимо, що ці класифікації хоч і вдосконалені до сучасних вимог, але притаманні основній школі, а не початковій.

Цікаву класифікацію уроків розвитку зв'язного мовлення пропонує Г.Шелехова. Визначаючи за основу провідну мету, вчена виокремлює уроки формування нових понять (про текст, стилі, типи мовлення, ситуацію спілкування, вимоги до мовлення та ін.); формування комунікативних умінь і навичок; удосконалення усних і письмових висловлювань; контролю навчальних досягнень учнів [10, с. 20]. Дослідниця вважає, що ці уроки є одними з найскладніших, оскільки містять чималу кількість різнотипних завдань, спрямованих на інтелектуальний та мовленнєвий розвиток учнів, збагачення їхнього емоційного та духовного світу.

У їх структуру методист включає ознайомлення з мовознавчими поняттями, особливостями побудови висловлювань різних жанрів; практична робота над певним жанром або переказом чи твором, що забезпечує підготовку учнів до володіння жанром мовлення; пізнавальний зміст дидактичних матеріалів, що використовуються для складання і написання творчих робіт, розгортання виховних можливостей матеріалу; методичні прийоми і засоби організації навчально-пізнавальної діяльності учнів [10, с. 20-21].

Запропонована кваліфікація, як зазначає М.Пентилюк, не розкриває до кінця суті, ролі й місця уроків в навчально-виховному процесі [8, с. 72]. Однак, нам вона імпонує, тому що її без вагань можна застосовувати в початковій школі. Подану класифікацію можна конкретизувати. Так, в уроку формування комунікативних умінь і навичок можна виокремити уроки навчального усного і письмового переказу та уроки навчального твору; урок удосконалення усних і письмових висловлювань більш розширити на вдосконалення комунікативної і мовної компетентностей.

Отже, для розвитку текстотворчих умінь молодших школярів ми пропонує такі уроки: урок пояснення, тобто формування нових понять (комбінований урок); урок навчального усного і письмового переказу; урок навчального твору; урок контролю текстотворчих досягнень учнів.

Для практики більш істотного значення набуває не тільки тип уроку, а й його структура, кількість структурних етапів, їх послідовність і зв'язок. Як правило, під структурою розуміється чітких план, добре продуманий і підготовлений вчителем проведення навчального заняття. На думку О.Беляєва, В. Я. Мельничайка, М. І. Пентилюк, її вибір має бути пов'язаний з метою і змістом уроку.

У лінгводидактиці елементами структури уроку є його етапи. З точки зору вчених-дидактів І. Малафіка, М. Фіцули, В. Чайки і методистів М.Вашуленка, О.Савченко та інших, в усіх типах уроків наявні такі структурні елементи, як: вступна частина, мотивація, актуалізація опорних знань і вмінь, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми і мети, вивчення нового матеріалу, формування вмінь та навичок, рефлексія, повідомлення домашнього завдання, підсумки уроку. Погоджуємося з дослідниками (Ю. Бабанським, О. Беляєвим, М. Пентилюк, О.Савченко) в тому, що структура навчального заняття гнучка і варіативна. Це стосується й уроків розвитку зв'язного мовлення. Це пояснюється змістом і функційним їх призначенням.

Зазначимо, що на уроках формування текстотворчих умінь застосовуються не всі структурні етапи, котрі пропонують науковці.

Як правило, на уроках текстотворення організація класу передбачає психологічний настрій. Сюди входять вітання вчителя і школярів, сконцентрованість уваги та ін. Мотивація спрямована на зацікавлення подальшої роботи на уроці (загадки, кросворди, проблемні питання). Етап актуалізації опорних знань і вмінь, націлений на відтворення необхідних знань, умінь, що мають стати підґрунтям для засвоєння нових понять, умінь. І.Олійник характеризує його як

«місток від відомого до нового» [11, с. 107]. Повідомлення теми і мети орієнтований на залучення школярів до цілеспрямованої роботи, постановку чітких цілей й окреслення кінцевого результату. Тему уроку можна повідомити на початку уроку чи при переході до роботи над новим матеріалом; мету – донести до учнів у формі проблемного завдання, евристичного запитання, пізнавальної задачі. Вивчення нового матеріалу вважає найважливішим етапом уроку, оскільки вчитель повинен розкрити сутність, особливості та характерні ознаки навчального матеріалу. У нашому дослідженні на цьому етапі вчитель практично знайомить з поняттями «тема», «основна думка», «абзац», а також проводить читання/слухання тексту, аналіз, словникову роботу та ін. Основна функція етапу формування вмінь та навичок заключається в розвитку вмінь та навичок використовувати знання у мовній і мовленнєвій практиці, тобто застосовуються вправи на визначення теми, підбору заголовків та проводить робота над складанням текстів. Рефлексія дає змогу зіставити очікувані результати. У підсумках уроку оголошуються навчальні досягнення.

Отже, в умовах сьогодення очевидно, що структурні етапи уроку української мови переважно залишилися традиційними. Однак не всі виділені вченими структурні етапи використовуються на уроках, спрямованих на формування вмінь текстотворення.

На підставі вище зазначеного пропонуємо мету та структуру встановлених нами типів уроків зв'язного мовлення.

Мета уроку пояснення – практично ознайомити з поняттями (текст, тема, основна думка, структура тексту, типи і стилі мовлення, та ін.) та формувати вміння працювати з ними.

Структурні етапи – організація класу, мотивація, актуалізація опорних знань, повідомлення нового матеріалу (спостереження, висновки), закріплення (виконання вправ), рефлексія, підсумок

Мета уроку навчального усного і письмового переказу – переказувати усно й письмово готові тексти,

розуміти, осмислювати, точно відтворювати змістову інформацію і на основі почутого або прочитаного створювати власний текст

Структурні етапи: організація класу, мотивація, повідомлення теми і мети, виразне читання тексту, аналіз (змістовий, структурний, мовний), складання плану, повторне читання; усний чи письмовий переказ, редагування, підсумки уроку.

Мета уроку навчального твору – створювати монологічні твори різних стилів, типів і жанрів мовлення, добираючи змістову інформацію, правильні мовні засоби, композиційну структуру відповідно до ситуації спілкування

Структурні етапи: організація класу, мотивація, повідомлення теми і мети, моделювання мовленнєвої ситуації, ознайомлення із зразковим текстом, колективна підготовка твору, індивідуальне написання і редагування власного висловлювання (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроку.

Мета контролю текстотворчих досягнень учнів – перевірити вміння самостійно створювати тексти.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, повідомлення теми і мети, сприймання інформації (читання тексту або зразків, розгляд картини та ін.), самостійне створення твору.

Висновки. Результативність роботи з розвитку текстотворчих умінь молодших школярів залежить від виду уроку, застосування типів уроків зв'язного мовлення, кожен з яких характеризується своєю метою та структурою: урок пояснення, тобто формування нових понять (комбінований урок); урок навчального усного і письмового переказу; урок навчального твору; контролю текстотворчих досягнень учнів (перевірка знань і вмінь). Вважаємо, що основою кожного уроку української мови має бути робота з формуванням комунікативних умінь. Здійснити практичну роботу допомагає фронтальна, колективна, індивідуальна форма організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / І.А.Кучеренко. – Херсон, 2015. – 570 с.
2. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
3. Беляєв О. М. Зміст уроку української мови / О. М. Беляєв // Українська мова і література у школі. – 2003. – № 4. – С. 2–12.
4. Беляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови / О. М. Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
5. Плиско К. М. Принципи, методи навчання української мови (Теоретичний аспект) / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.
6. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
7. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. / М. І. Пентиліук, Т. Г. Онукевич. – К. : «Ленвіт», 2006. – 134 с.
8. Пентиліук М.І. Типологія уроків в контексті сучасної лінгводидактики / М. І. Пентиліук // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 2. – С.65-77
9. Остапенко Н. Технологія сучасного уроку української мови : навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 248 с.
10. Шелехова Г. Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. / Г. Т. Шелехова. – К., 1996. – 45 с.
11. Олійник І. С. Методика викладання української мови в середній школі / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорих – К. : Вища школа, 1979. – 366 с.

Е.В.Компаній, КВУЗ «Херсонская академия непрерывного образования» Херсонского областного совета, г. Херсон, Украина

УРОКИ ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ТЕКСТООБРАЗОВАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье определено с позиции современного этапа виды уроков украинского языка, которые содействуют развитию текстообразования (аспектные и развития связной речи), проанализированы их классификации по дидактической цели. На основе изучения этих классификаций, установлена история появления уроков связной речи, определено, что на современном этапе они рассматриваются как отдельные уроки, а также их новое название (уроки коммуникативных умений), описаны структурные элементы. Кроме этого, автором предлагаются виды этих уроков с точки зрения текстообразования младших школьников (объяснения (ознакомление с понятиями и формирование умений работать с ними), обучения устного и письменного пересказывания, обучение написания сочинений, контроля текстообразующих достижений), описывается цель и структура каждого из них.

Ключевые слова: урок, классификация аспектных уроков и уроков связной речи, текстообразование, виды уроков связной речи, их цель и структура.

O.V. Kompaniy, «Kherson academy of continuous formation» of Kherson областного advice, Kherson, Ukraine

THE LESSONS OF ORGANIZATION OF DEVELOPMENT OF ABILITIES TO CREATE TEXTS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

On the modern stage the special attention during work with text applies on the organizational forms of educational activity, id est to a lesson. Coming from it, the aim of the article consists in determination of lessons that assist the studies of junior schoolchildren to create texts. The analysis of methodical literature witnessed that most widespread, among different classifications, there is a typology after a didactics aim, on the basis of that aspect lessons and lessons of связной are distinguished речу. The marked lessons are characterized by different will give out. It is set on the basis of the analysed classifications, that lessons of development of the coherent broadcasting are not an aspect, as unconnected with the study of separate aspects of language, but present a separate group. On the modern stage offered other their name (lessons of communicative abilities). In the advanced study author of допрымється of the classic name, as, changing her, necessities to specify their task and maintenance, work out a structure and technology of realization appear. Different kinds are in addition, examined, however for development of abilities to create texts of junior schoolchildren of large value has a lesson of explanation, id est forming of new concepts (combined lesson), lesson of educational verbal and writing translation, lesson of educational work; lesson of control of abilities to create texts of students. Each of these lessons includes an aim and realized by means of structural elements (organization, motivation, report of theme and aim, study of new material, forming of abilities and skills, reflection, result).

Key words: lesson, classification of aspect lessons and lessons of coherent speech, broadcasting, текстотворення, types of lessons of coherent speech broadcasting, their aim and structure.

Рецензенти: д-р пед. наук, професор М. М. Букач;
д-р пед. наук, професор О. П. Мешанінов

© Компаній О. В., 2016

Дата надходження статті до редколегії 22.04.2016